

Kaalukas teos, igas mõttes

Uus uralistika käsiraamat

Marianne Bakró-Nagy, Johanna Laakso, Elena Skribnik (toim). *The Oxford Guide to the Uralic Languages*. (Oxford Guides to the World's Languages.) Oxford: Oxford University Press, 2022. 1184 lk.

Uurali keelte käsiraamatut „The Oxford Guide to the Uralic Languages” (OGUL) on koostatud pikka aega, kuid ootamine on olnud seda väärt. Esmalt aga tehnilised pisiasjad: raamatu mõõtmed on 27,9 × 22,5 cm, paksus 6,2 cm, see kaalub 2,9 kg ja koosneb 1184 leheküljest. Tegemist on seega tõepoolest nii suure raamatuga, et see vajab lauda, seda ei saa käes hoides mugavalt lugeda. Raamat koosneb sissejuhatast (53 lk) ja kolmest põhiosast: esimene sisaldab sissejuhatavaid peatükke ajaloolistel ja tänapäevastel teemadel, teine keelekirjeldusi (need moodustavadki raamatu põhiosa) ja kolmas peatükke eri keeleteemadel, nagu „Astmevaheldus”, „Kääne”, „Informatsioonistruktuur” jne. Teos sarnaneb ulatuse poolest ehk kõige rohkem Denis Sinori toimetatud 35 aasta taguse uurali keelte käsiraamatuga.¹

Sissejuhatavad osad sisaldavad nii lühikest kui ka üksikasjalikku sisukorda. See on väga kasulik juhul, kui lugeja tahab kiiresti leida alajaotusi nt Lule saami või udmurdi keele ajavormide kohta või ehk neid võrrelda (kuigi numeratsioonid ei ole vastavuses; see on ka loogiline, sest teatud keelte kohta on alajaotusi teemadel, mis ei ole teiste juures olulised või on olematud). Üksikasjalik sisukord on 36 lehekülge pikk ning on kuni viietasemeline: nt „Isuri keel”

¹ D. Sinor (toim), *The Uralic Languages: Description, History and Foreign Influences*. (Handbuch der Orientalistik 8. Handbook of Uralic Studies 1.) Leiden: Brill, 1988.

> „Süntaks” > „Fraasistruktuur” > „Noo-
menifraasi struktuur” > „Kaassõnafraasid”. Sellele järgneb väga kasulik lühike transkriptsiooni ja glossi ehk morfeemtõlke osa (sellest hiljem), kaks värvilist uurali keelte kaarti, autorite nimekiri ja toimetajate lühitutvustus, kus selgitatakse, miks uus (põhjalik) uurali keelte käsiraamat on väga vajalik. Nende põhjuste hulka kuuluvad asjaolud, et paljude keelte (nt lõuna-saami, isuri, idamansi ja tundraneenetsi) kohta varem teave inglise keeles puudus; et varasemad käsiraamatud ei hõlmanud uuematest tüpoloogilistest uuringutest saadud teadmisi; et süntaks oli sageli alaesindatud.² Lisaks juhivad toimetajad tähelepanu, et suur osa olemasolevatest uuringutest on sellistes „vähem ligipääsetavates” keeltes nagu saksa, vene, soome ja ungari keel (selleni oleme siis jõudnud: isegi saksa keel on tänapäeval „less accessible”). Lisad koosnevad viidetest (65 lk) ja põhjalikust registrist (mis näitab, et eesti keelt mainitakse väljaspool kahte põhiartiklit (ptk-d 20 ja 21) rohkem kui 100 korda); seda tuleks siis kasutada koos üksikasjaliku sisukorraga.

Transkriptsiooniküsimused

Kõikides varasemates käsiraamatutes kasutati soome-ugri transkriptsiooni (SUT) või selle variante, aga OGUL astub söaka sammu ning kasutab SUT-i asemel rahvusvahelist foneetilist tähestikku IPA,

² Täpsemat teavet tehtud valikute ja kaasnevate raskuste kohta vt M. Bakró-Nagy, J. Laakso, E. Skribnik, „As we say it in Finno-Ugric”: Some thoughts on making Uralic language studies more accessible to outsiders. – *Ёмас сьмын нэ́кве вóртур э́тпост сáмын патум*. Scripta miscellanea in honorem Ulla-Maija Forsberg. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 275.) Toim S. Holopainen, J. Kuokkala, J. Saarikivi, S. Virtanen. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 2020, lk 27–41. <https://doi.org/10.33341/sus.11.1>

lisaks veel ladina tähestikku või kirillitsat sõltuvalt keele ametlikust ortograafiast, nii et ühel näitel võib olla kuni neli taset, kui tegu on kirillitsal põhineva ortograafiaga: originaal kirillitsas, transliteratsioon IPA-s, glossid ning ingliskeelne tõlge. Rekonstrueeritud algkeelte puhul otsustati siiski jääda SUT-i juurde põhjusel, et foneetilised üksikasjad on sageli ebaselged või vaieldavad. Toimetajad juhivad tähelepanu, et see võib põhjustada teatavat kokkusobimatust, kui tänapäeva keelt ja rekonstruktsioone kirjeldatakse samas peatükis. Peale selle ei ole IPA kursiivis, samas kui SUT on. Keeli, millel puudub kirjalik standard, nagu näiteks kamassi keel, kirjutatakse IPA-põhises fonoloogilises transkriptsioonis.

Võimaluste rohkus võib aeg-ajalt segadust tekitada, eriti kolmanda osa keeleliste nähtuste levikut võrdlevates peatükkides, kus eri keelte näited esitatakse erinevates transkriptsioonides. Nii võib ette tulla nt marikeelne näitelause, mis koosneb marikeelsest lausest kirillitsas (püstkirjas), IPA transliteratsioonist ladina tähestikus (püstkirjas), glossist (püstkirjas) ning ingliskeelsest tõlkest (püstkirjas), millele järgneb ungarikeelne näide (kaldkirjas), gloss (püstkirjas) ning tõlge (püstkirjas), ning sellele omakorda järgneb põhjamansi keele näide IPA-s (püstkirjas), gloss (püstkirjas) ning tõlge (püstkirjas). See püstkirja ja kaldkirja ning ladina ja kirillitsa segu tekitab segadust, eriti kui Veneemaal kõneldavaid keeli, isegi kui neil on kirillitsal põhinev ortograafia, ei kirjutata mõnikord selles kirjaviisis, kuna allikas ei ole kirillitsas: nii leidub nt mari, põhjamansi ja neenetsi keele peatükkides näiteid nii kirillitsas kui ka ladina tähestikus, samas kui Kildini saami peatükis ei ole ükski näide kirillitsas, kuigi keelel on kirillitsas standardne ortograafia (seda tehti selleks, et viia see vastavusse teiste saami keeli käsitlevate peatükkidega). Mordva keelte peatükis on aga kõik näited kiril-

litsas, isegi need, mis algselt olid ladina tähestikus. Ka põhjahandi keele puhul on olukord keeruline: vaatamata sellele, et on olemas ortograafia (kirillitsas), ei ole teatavates ortograafilistes punktides üksmeelt, mistõttu otsustati kasutada ainult IPA-t. Mõnikord võivad kirjaviisid ka näidete sees vahelduda: põhjamansi keele Ivdeli murde (püstkirjalises) näites (lk 1012) on vene laenud kaldkirjas. Ka morfeemide või sõnade kirjutamine paksus kirjas on veidi ebaühtlane: mõnes (nt lõunasaami või mari keele) peatükis ei kasutata paksu kirja üldse, ungari keele peatükis millegipärast ainult kolmes sõnas ning mõnes teises nii keelenäidete kui ka keeleteaduslike terminite puhul.

Õigekirja osas on OGUL laitmatu. Vaid mõnel juhul leidub samas artiklis (mittehäirivaid) dublette, näiteks *Ižma* ~ *Izhma* (komi murre) või *Pim* ~ *Pym* (jõgi Lääne-Siberis ja handi murre). Trükivigu on õnneks väga vähe. See on ülioluline: paljud selle raamatu näited jõuavad järgmise paarikümne aasta või pikemagi aja tüpoloogilisse kirjandusse.

Kaardid

Raamat sisaldab kauneid kaarte, mis on tehtud Turu ülikooli BEDLAN-projekti raames. Need on vabalt kättesaadavad³ ja juba praegu on näha, et neid kasutatakse usinalt uurali keeli käsitlevates artiklites ja raamatutes.

Tundub, et trükitud kõite lehekülgede 552 ja 553 vahel⁴ olevaid värvilisi kaarte digiversioonis ei ole, kuigi neile viidatakse tekstis. Kõik keelekirjelduse peatükid sisaldavad üksikasjalikumaid (mustvalgeid) kaarte.

³ <https://sites.utu.fi/urhia/language-maps/>; seal leiduvad keelekirjelduse peatükkide mustvalged kaardid värvilistena.

⁴ Kaks uurali keelte kaarti lehekülgede xlviij ja xlix vahel leidub Oxfordi veebisaidil.

Kaarte ei saa kunagi joonistada nii, et need kõiki rahuldaksid. Kuna nad esitavad väiteid inimeste ja keelte asukoha kohta, võivad neil olla tõsised tagajärjed (nt seoses jahipidamise ja karjakasvatuse õigus- tega põlisrahvaste maal, kaevandamisega). Nii võib näiteks kaart 7.1, mis näitab saamide traditsioonilist asuala, tekitada teatavaid ringkondades pahameelt: paljud saamid eelistaksid, et nende kodumaa oleks kaardistatud kuni Põhjalaheni. Kõik kaardid ei ole ka ühtemoodi detailsed: kaart 23.1 mordva keelte kohta näitab arvukaid väikeseid keelesaari, ent kaart 26.1 komi keele kohta jätab täiesti tähelepanuta komi keelesaared, mis asuvad Neenetsi autonoomse piirkonna kesk- ja lääneosas. Samuti tekib küsimus, miks on lisatud kaart 33.1 („Etnilised rühmad Kesk-Doonau madalikus 1495. aasta paiku”).

I osa

Esimene osa „The making of the Uralic Languages” (6 peatükki, 97 lk) käsitleb uurali keelte kujunemislugu ja koosneb ajaloolistest peatükkidest (uurali algkeele käsitluse autor on Luobbal Sámmol Sámmol Ánte [Ante Aikio], uurali algkeele lahkneemist ja järeltulijaid kirjeldab Janne Saarikivi, Johanna Laakso kirjutab rahvusriiklike keelte (ingl *nation-state languages*) kujunemisest), nüüdisaegse tähtsusega peatükkidest, mis käsitlevad uurali vähemusi (Annika Pasanen, Laakso, Anneli Sarhima) ja Venemaa keelepoliitikat (Konstantin Zamyatin), ja ühest peatükist uurali vähemuskeelte kirjapanemise ja ortograafia kohta (Laakso ja Elena Skribnik).

Aikio vaatleb oma uurali algkeele ülevaates põhjalikult selle uurimisajalugu, esitab selle fonoloogia ja morfoloogia tänapäevased kirjeldused (millest paljud põhinevad tema enda töödel) ning kor- dab, et uurali algkeele süntaksit on endiselt

väga vähe uuritud. Ta arutleb ka keelepüü taksonoomia üle: on põhjust vaidlustada traditsioonilist kaksikjaotust (soome-ugri ja samojeedi keeled), kuid ükski alternatiivne ettepanek ei ole veel saanud piisavat toetust. OGUL-ist aasta võrra uuemas uurali keelte käsiraamatus „The Uralic Languages” (TUL)⁵ on samuti uurali algkeele rekonstrueerimise peatükk⁶; nende peatükkide võrdlus oleks kindlasti huvitav.

Kahe sarnase teemaga peatükist, nimelt vähemuste ja keelepoliitika kohta („The Uralic minorities: Endangerment and revitalization”, „Language policy in Russia: The Uralic languages”), tuleb esile praegune olukord, näiteks see, millisel tasemel keelt hariduses kasutatakse (14 keelt, alates Pite saami keelest kuni lõunasõlkupi keeleni, ei ole hariduses üldse esindatud), konkurents assimilatsiooni ja taaselustamise vahel, probleemid ja võimalikud lahendused. Seejuures ei saa jätta mõtlemata, milline on Vene-Ukraina sõja mõju Venemaa uurali rahvastele, kelle olukord oli niikuinii juba tõsiselt halvenenud.

II osa

Teises osas („Language descriptions”, 740 lk) on eraldi peatükk peaaegu iga uurali keele kohta, sealhulgas kuus saami keelt, kaheksa läänemeresoome keelt (ka seto keel), mordva keeled, mari keel, (sürja)-komi keel, udmurdi keel, kaks mansi keelt, kaks handi keelt (mis lõpuks näitab, et väga mitmekesised Obi ugri keeled väärivadki eraldi käsitlust), ungari keel, neenetsi keel, eenetsi keel, nganassaani keel, sõlkupi keel ja viimasena kamassi keel. Artiklite pikkus varieerub märkimisväärselt: põhjasaami peatükk on peaaegu kolm korda pikem

⁵ D. Abondolo, R-L. Valijärvi (toim), The Uralic Languages. 2. tr. London: Routledge, 2023. <https://doi.org/10.4324/9781315625096>

⁶ M. Zhivlov, Reconstruction of Proto-Uralic. – TUL, lk 117–175.

(30 lk) kui näiteks liivi keele peatükk (11 lk). Peatükid järgivad siiski kõik sama põhistruktuuri, nii et lugeja saab enam-vähem sama põhjaliku ülevaate igast keelest ning keelte võrdlemine on väga lihtne, eriti üksikasjaliku sisukorra abil.

Iga keelepeatüki esimene osa võib sisaldada ajaloolist ülevaadet, teavet keele klassifikatsiooni, sotsiolingvistilise olukorra, piirkondliku leviku kohta. Sellele järgnevad fonoloogia, morfoloogia, süntaks, sõnavara (kuigi mitte kõigis peatükkides), glossiga tekstinäide ja (tavaliselt) kirjanduse soovitusnimekiri.

Selles raamistikus on autoritele siiski antud teatav vabadus ja peatükid mõnevõrra erinevad. Nii nimetavad mõned autorid konkreetset, millised sõnaliigid võivad keeles olla (nt eenetsi ja sõlkupi peatükkide autorid), teised mainivad interjektsioone, mõned jagavad leksikoni täiendavateks alajaotusteks sõnamoodustuse, laensõnade kihistuste ja mõnikord ka neologismide kohta (nii teeb komi peatüki autor, aga mitte udmurdi keele peatüki autor); kamassi peatüki autor liigitab sõnavara hoopis semantiliste valdkondade järgi. Samamoodi on nt erinevalt tõlgendatud vormihomonüümiat: seto keele peatükis öeldakse, et elatiiv ja translatiiv, mis mõlemad on *st*-lõpulised, on vaatomata homomorfeemsusele eraldi käänded, kuna neil on erinevad tähendused ja funktsioonid, samas jälle nt liivi keele peatükis öeldakse, et on üks *ks*-lõpuline kääne, *n-ö* instrumentaal, millel on translatiivseid, instrumentaalseid ja komitatiivseid funktsioone, kuigi see on (võib-olla) kahe käände, translatiivi ja komitatiivi, segunemise tulemus (vrd eesti *-ks* ning *-ga* < **kanssa*).

Paljude keelepeatükkide eriline pluss on see, et nad ei piirdu ainult ühe keelevariandiga: mordva keelte peatükis käsitletakse võrdselt ersa ja mokša keelt ning mari keele peatükis mäe- ja niidumari

keelt; samamoodi käsitlevad neenetsi ja eenetsi peatükid nii tundra- kui ka metsaneenetsi ja -eenetsi keelt. Nende keelte kohta, kus see oleks variantide erinevuste tõttu liiga keeruline, nagu handi ja mansi, otsustati teha eraldi peatükid: üks põhja- ja teine idahandi ning üks põhja- ja teine idamansi kohta. Sõlkupi peatüki autor, kellel oli põhimõtteliselt sama probleem (peamiste variantide väga suured erinevused), otsustas keskenduda kõige elujulisemale variandile, põhjasõlkupi keelele. Mõni valik ei kajastu nii selgelt keelepeatükkide pealkirjades: neenetsi peatükk („Nenets“) käsitleb kiiduväärselt võrdsel viisil nii tundra- kui ka metsaneenetsi keelt; nagu ka eenetsi peatükk käsitleb nii tundra- kui ka metsaeenetsi keelt, kandes (loogilisemat) mitmuslikku pealkirja „The Enets languages“.

Läänemeresoome keeled

Eesti lugejale pakuvad ilmselt erilist huvi peatükid eesti, seto ja teiste läänemeresoome keelte kohta. Läänemeresoome keelte arvu osas ei ole veel üksmeelt saavutatud (ega peagi olema), kuigi on märgata selget tendentsi, et „keelteks“ peetavate variantide arv kasvab järk-järgult. Nii võis näiteks Aimo Turunen veel lihtsalt väita, et isuri „murdeid“ ei ole eraldi keelena käsitletud,⁷ kuid tänapäeval on enesestmõistetav rääkida isuri keelest. Teine äärmus on ehk Helena Sulkala, kes loetleb 13 „ohustatud läänemeresoome keelt“,⁸ nii et (ohustamata) eesti ja soome keele lisamine annaks kokku 15. Seetõttu on

⁷ A. Turunen, The Balto-Finnic languages. – D. Sinor, The Uralic Languages, lk 59.

⁸ H. Sulkala, Introduction: Revitalisation of the Finnic minority languages. – Planning a New Standard Language: Finnic Minority Languages Meet the New Millennium. (Studia Fennica. Linguistica 15.) Toim H. Sulkala, H. Mantila. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2010, lk 9.

huvitav näha, milliseid valikuid OGUL on teinud. Läänemeresoome keelte osa algab üldise (ajaloolise) peatükiga (Laakso), millele järgnevad peatükid karjala (Sarhimaa), vepsa (Riho Grünthal), isuri (Elena Markus, Fedor Rozhanskiy), vadja⁹ (Markus, Rozhanskiy), eesti (Helle Metslang), seto (Karl Pajusalu) ning liivi (Laakso) keele kohta. Eriti rõõmustav on see, et väiksemaid keeli käsitletakse võrdselt: näiteks isuri keele peatükk on sama pikk kui soome keele peatükk. Tuleb meeles pidada, et neist on palju raskem kirjutada, sest väiksemaid läänemeresoome keeli on palju vähem kirjeldatud kui eesti või soome keelt.

Anda keeltele nagu vepsa, isuri või liivi keel „peatüki staatus” on lihtne ja loogiline, kuid karjala, eesti ja soome keel võivad tekitada probleeme selles mõttes, et nende alla on koondatud eri staatusega variante. Sarhimaa näiteks paigutab lüüdi keele karjala keele alla, kuid TUL-is peab Grünthal seda eraldi keeleks.¹⁰ Tänapäeval ei saa ka enam lõunaeeesti keelt tähelepanuta jätta, nagu seda sageli tehti: OGUL on esimene uurali käsiraamat, kus on eraldi lõunaeeesti keele peatükk; TUL-is on samuti võru keele peatükk, mis on tegelikult pikem kui sealne peatükk (põhja)eeesti keelest. Eesti keelt käsitleva peatüki on Metslang pealkirjastanud „North and Standard Estonian” ja märgib, et selles tuuakse välja olulised erinevused eesti kirjakeele ja põhjapoolsete murrete vahel (seda tehakse arusaadaval põhjusel

suhteliselt harva). See, et OGUL on valinud lõunaeeesti keel(t)e esindajaks seto keele, paneb küsima, miks ei valitud võru keelt, millel on palju rohkem kõnelejaid, elujõulisem kirjandus ja mida õpetatakse rohkem.¹¹ Võib-olla peetakse seto keelt vanapärasemaks. Teatavasti ei tunnusta Eesti riik ühtegi lõunaeeesti keele varianti eraldi keelena, keeleseadus ütleb: „Riik toetab eesti keele piirkondlike erikujude (edaspidi *murdekeel*) kaitset, kasutamist ja arendamist”,¹² nende „erikujude” keelestaatus eitades.

Peatükis „Finnish, Meänkieli and Kven” peab Laakso meä ja kveeni keelt keeleliselt põhjasoome murde hulka kuuluvaks, kuid on lisanud need pealkirja, kuna neil on vastavalt Rootsisis ja Norras keele staatus. Kirjeldus piirdub põhiliselt standardse soome keelega; alles päris lõpus tuuakse üks näide meä keele ja soome keele leksikaalsetest erinevustest. Tekstinäide ei ole siiski mitte soome keelest, vaid kveeni keelest. OGUL on esimene uurali keelte käsiraamat, kus meä keelt ning kveeni keelt ei ole täielikult ignoreeritud.

Isuri keele peatükk on muide esimene selle keele ingliskeelne kirjeldus. Võib-olla ei ole kõik eestlased teadlikud sellest, et isuri keel on ainus põhjaläänemeresoome keel, kus on samuti kolm veldet (vt lk 311), või et sarnaselt eesti keelega on CVCV-sõnades nagu *kala* teine vokaal poolpikk, kuigi see on pikem kui fonoloogiliselt pikk vokaal järgsilpides. Vadja keelest oleks ka palju huvitavat öelda, aga piirdugem siin seigaga, kus uuem vadja keel erineb oluliselt vanemast: impersonaal on enamasti üle võtnud kolmanda isiku mitmuse vormide rolli, kuid mitte kõikjal (lk 340–341). See on viinud näiteks mitmuse kolmanda

⁹ Inglise keeles eelistan *Vote* 'vadja' ja *Lude* 'lüüdi', jättes *ic*-lõpulisel vormid tähistama ühte haru kõrgemal keelepuus (vrd nt *Finnish* 'soome', kuid *Finnic* 'läänemeresoome'; vrd ka *Turkish* 'türgi' ja *Turkic* 'turgi'). Kindlalt väljendatud teistsuguse arvamuse kohta vt **T. Salminen**, On the demography, endangerment, and revitalization of the Uralic languages. – TUL, lk 86.

¹⁰ **R. Grünthal**, The Finnic languages. – TUL, lk 433.

¹¹ Kahjuks on kaardil 14.1 (lk 552 ja 553 vahel) kogu Lõuna-Eesti alaks märgitud „Seto South Estonian”.

¹² Keeleseadus. RT I, 18.03.2011, 1. <https://www.riigiteataja.ee/akt/118032011001>

isiku eitusparadigmade tekkimiseni, kus esialgne isikuline vorm on säilinud ainult oleviku eitavas kõneviisis: *nämäd saavva* 'nad saavad' vs. *nämäd eväd saa* 'nad ei saa', aga *nämäd saati* 'nad said' vs. *nämäd eväd saatu* 'nad ei saanud'. Impersonaali kasutamine mitmuse kolmanda isiku asemel on idaläänemeresoome keeltes tavaline ja ei ole tundmatu ka eesti keeles (vrd Alutaguse *siad`ulguti lahti*, Jõhvi *`mõisad põledetti süsi*)¹³, kuid vadja keel on läinud sellega oma teed.

Võib-olla ei ole kõik keelekirjeldustes leiduvad faktid läänemeresoome keelte spetsialistidele uued, kuid OGUL-i ülevaated pakuvad toredat lugemiselamust. Neid lugedes tekib automaatselt mõte, et aeg on küps kirjutada uus ulatuslik sissejuhatus läänemeresoome keeltesse; Arvo Laanesti oma ilmus juba peaaegu 50 aastat tagasi.¹⁴

Muud keeled

Keelekirjelduste osa sisaldab ka mitmeid üldisemaid keelepuu kõrgemate harude tutvustusi („Saami”, „Finnic”, „Permic”, „Ugric” ja „Samoyedic”). Need on erinevad selles mõttes, et saami ja läänemeresoome keelte peatükid on (peamiselt) ajaloolised (saami peatükki võiks ehk õigemini nimetada „algsaami keel”), samas kui permi ja ugri keelte peatükid on pigem võrdlevad sissejuhatused tänapäeva keeltesse; samojeedi keelte peatükk ühendab mõlemad lähenemisviisid. Keelepeatükke lugedes leiab hulgaliselt uut teavet ja uusi lähenemisviise. Siinse arvustuse raames ei saa ma muidugi kõike käsitleda ja võin vaid välja tuua mõne huvitava seiga.

¹³ K. Pajusalu, T. Hennoste, E. Niit, P. Päll, J. Viikberg, Eesti murded ja kohanimed. 3., kohendatud ja täiendatud tr. Tartu, 2018, lk 117.

¹⁴ A. Laanest, Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Tallinn: Eesti NSV TA, 1975.

Traditsiooniliselt on saami keeled jagatud lääne- ja idarühmaks; piir on põhja- ja Inari saami keele vahel. Viimasel ajal on saami keelte sõnavara uurijad pakkunud välja uued jaotused, kus Inari saami keel paikneb ida ja lääne vahel või on lähemal läänesaami keeltele.¹⁵ Inari saami peatükis aga tuuakse välja, et see võib olla tingitud kultuurilistest põhjustest, kuna Inari saami piirkond paikneb lääne- ja idakristluse piiril; paljud uut teooriat tõendavad leksi-kaalsed elemendid on laenuid. Lisaks tuleb, nagu põhjasaami peatükist selgub, arvestada ka põhjasaami keele murdeerinevusi: kõige lõunapoolsemate põhjasaami murrete sõnavara võrdlemine annaks kindlasti teistsuguse tulemuse.

Võib-olla on see ootamatu, kuid mõni väiksem saami keel on (deskriptiivsest vaatevinklist) kirjeldatud paremini kui põhjasaami keel, mille kirjeldused on enamasti preskriptiivsed.¹⁶ Aikio ja Jussi Ylikoski toovad oma põhjasaami keele peatükis välja mitmeid probleeme, mis muudavad põhjasaami kirjeldamise keeruliseks: suured murdelised erinevused, tohtu paljudest tüpoloogiliselt ebatavalistest kvalitatiivsetest ja kvantitatiivsetest vastanditest tulenev fonoloogiline keerukus, mis on avatud alternatiivsetele fonoloogilistele analüüsidele, ning süntaks,

¹⁵ Nt H. Rydving, Words and Varieties: Lexical variation in Saami. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 269.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 2013; G. Tillingier, Samiska ord för ord: Att mäta lexikalt avstånd mellan språk. (Studia Uralica Upsaliensia 39.) Uppsala: Uppsala University, 2014.

¹⁶ Vrd nt lõunasaami: R. Kowalik, Towards a Grammar of Spoken South Saami. Stockholm: Stockholm University, 2023; Pite saami: J. Wilbur, A Grammar of Pite Saami. (Studies in Diversity Linguistics 5.) Berlin: Language Science Press, 2014. <https://doi.org/10.17169/langsci.b17.34>; Kolta saami: T. Feist, A Grammar of Skolt Saami. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 273.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 2015.

mida mõjutavad erinevad enamuskeeled (norra, rootsi ja soome), sõltuvalt riigist, kus põhjasaami keelt räägitakse.¹⁷

Aeg-ajalt on keelepeatükkide ja üldpeatükkide võrdlemisel märgata väiksemaid ebatäpsusi: eksistentsiaal-, lokatiiv- ja possessiivlausete peatükis väidetakse, et *habeo*-verb esineb lõunasaami keeles, Obi ugri keeltes ning nganassaami keeles, kuid tegelikult esinevad lõunasaami verbi *utnedh* samatüvelised 'evima' tähendusega verbid kuni põhjasaami lõunapoolsete variantideni välja, ja seda kasutusviisi tegelikult ka mainitakse Lule saami peatükis (*De ittjij Stállo ane áksjov* [---] 'Then the Ogre **did not have** an axe [---]' lk 145). See näitab jälle, et saami keeled erinevad omavahel üsna suurel määral, nii et OGUL-i valik kirjeldada (peaaegu) kõiki neid on igati tervitav.

Arja Hamari ja Regina Ajanki märgivad mordva keelte peatükis, et varem ablatiiviks nimetatud käände spatsiaalne (ja temporaalne) kasutus on marginaalne ja et seda kasutatakse muu hulgas osaobjekti tähistamiseks (nt ersa *Сон симсь чайде* 'ta jõi teed'), osaõeldistäite käändena ning ka kvantiteedi väljendamisel, ning et nemad kutsuvad seda partitiiviks nagu läänemeresoome keeltes. Huvitav on näha, kas teised mordva keelte uurijad hakkavad seda terminoloogiat ka kasutama. Jack Rueter TUL-is seda ei tee, kuid mainib, et paljud grammatikad peavad ka ablatiivi üheks grammatiliseks käändeks.¹⁸

Idahandi keele peatükis mainitakse, et /k/ ja /q/ staatus pole veel selge: mõni uurija peab neid eraldi foneemideks, teised allofoonideks. László Fejes järeldab sellest,

¹⁷ Nii võivad Rootsi põhjasaami keele kõnelejad sageli kohe ära tunda Soomest pärit põhjasaami keele, sest seal on rohkesti soome keelt peegeldavaid kesksõnalisi tarindeid; neid kasutatakse Rootsi põhjasaami keeles palju vähem.

¹⁸ J. Rueter, Moksha Mordvin. – TUL, lk 489.

et arvamuste erinevus peegeldab muutust konsonantide süsteemis, kuna eri uurijad on oma materjali kogunud eri aegadel.¹⁹ See on samuti oluline punkt: OGUL jäädvustab praeguse (või mõne aasta taguse) olukorra ja näitab kõige uuemate uuringute tulemusi, samuti on selles palju viiteid toimuvatele muutustele. Näiteks sõlkupi keele peatükk näitab ühte traditsioonilist eksistentsiaalse eitusverbiga eitusstruktuuri, kuid ütleb ka, et tänapäeva kõnelejad kipuvad kasutama (lihtsamat) konstruktsiooni eituspartikliga; Obi ugri keeltes kasutatakse nüüd sageli paaris kehaosade puhul ainsuse asemel kaksust, mis on tingitud vene keele arvühildumise mõjust (pangem tähele, et vene keeles pole kaksust). Vene keele mõju on toonud kaasa paljudes uurali keeltes ka SVO sõnajärje sageduse suurenemise. Näiteid, kus vene või turgi või skandinaavia keele mõju mainitakse, on praktiliselt igas keelepeatükis, ja siinkohal on digiversioon ehk kasulik, kui on huvi konkreetset selliseid teemasid otsida.

III osa

Viimane osa (189 lk) on ehk kõige põnevam, sest see sisaldab 14 artiklit eri teemadel, palatalisatsioonist informatsiooni-struktuurini.

Osal on ka lühike, kuid väga huvitav sissejuhatus, kus OGUL-i toimetajad rõhutavad, et selline osa on midagi uut uurali käsiraamatute traditsioonis. Nad mainivad, et läänes põhines väikeste uurali keelte kirjeldustraditsioon suures osas enne Esimest maailmasõda kogutud materjalil, samal ajal kui Nõukogude Liidus ja postsovetlikul Venemaal teenis deskriptiivne keeleteadus sageli kirjaoskuse planeerimise ja hariduse eesmärke.

¹⁹ L. Fejes, A szurguti hanti fonémarendszer néhány kérdéséről. – Nyelvtudományi Közlemények 2007, nr 104, lk 169–180.

Nagu eespool mainitud, ei olnud kaasaegse tüpologia tulemused seni veel käsiraamatutesse jõudnud. Selle osa peatükkide teemad, nagu kääne, isiku markeerimine, aeg-aspekt-kõneviis (TAM) ja evident-siaalsus, eitus, informatsioonistruktuur, kajastavadki osaliselt seda suurenenud huvi tüpologia vastu. 15 peatükki on liiga palju, et neid kõiki üksikasjalikult arutada, seega piirdun esimese, palatalisatsiooni peatükiga (autor Marianne Bakró-Nagy). See on suurepärase uurali keelte tüpoloogiline klassifikatsioon, mis põhineb palataalsete ja palataliseeritud konsonantide jaotusel. Nende kahe erinevus on sageli tähelepanuta jäetud ja valesti mõistetud, peamiselt seetõttu, et soome-ugri transkriptsioon ei tee neil vahet (nt SUT-i *ń* vasted on IPA-s /n/ ja /ɲ/ jne). Selles peatükis on võrdlev tabel uurali keelte kohta, rühmitades need palataalsete/palataliseeritud konsonantide alusel nelja rühma: keeled, 1) kus puuduvad palataalsed või palataliseeritud konsonandid (välja arvatud /j/) üldse (nagu soome keeles), 2) kus võivad palataliseeruda kõik konsonandid (nagu eesti keeles), 3) kus on ainult palataalsed konsonandid (nagu komi keeles), ja, mis on kõige haruldasem, 4) kus on mõlemad (nagu Kildini saami keeles). Tuleb rõhutada, et eriti siinkohal oleks mõttekas viidata konkreetsetele keelevariantidele, mitte üldnimetustele: lk 852 esitatud palataliseeritud alveolaarsete ja postalveolaarsete konsonantide tabelis on mõistlik loetleda eraldi sellised variandid nagu Kildini ja põhjasaami või Kazõmi, Obdorski ja Surguti handi keel, kuna neil on (väga) erinevad foneemisüsteemid, kuid tabelis on toodud ainult mordva keel, millel puuduvat palataliseeritud tremulant /ɾ/. Vastab tõele, et ersa keeles seda ei ole, mokša keeles on see olemas. Ka siin juhitakse tähelepanu sellele, et tegemist on muutuvate süsteemidega: nt sekundaarne palatalisatsioon levib paljudes keeltes vene keele mõjul.

Neid üldisi peatükke lugedes pööratud lugeja pidevalt tagasi keelekirjelduste juurde: ülalmainitud tabel näitab, et kui neenetsi ja eenetsi keeltes on kolm kuni seitse palataliseeritud konsonanti (kusujuures tundra- ja metsavariandid erinevad), siis nganassaani keeles on neid ainult kolm. Nganassaani peatükki lugedes aga selgub, et seal on ebatavaline konsonantsüsteem, kus on nii palataalseid kui ka palataliseeritud konsonante, nagu Kildini ja Turja saami keeles. Nii täiendavad peatükid ka üksteist.

Kokkuvõte: raamat uralistidele ja tüpoloogidele

Kellele on raamat siis mõeldud? Uurali keele käsiraamatuid on olnud põhiliselt kahte tüüpi: need, mis sisaldavad üldist teavet uurali rahvaste ja nende keelte, ajaloo, kirjanduse kohta,²⁰ ja need, mis on keskendunud keelelisele kirjeldusele.²¹ Esimest tüüpi käsiraamatutel on pikk eestikeelne traditsioon alates Matthias Johann Eisenist,²² kuid eestikeelne uurali keelte

²⁰ Nt **G. Décsy**, Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Wiesbaden: Harrassowitz, 1965; **P. Hajdú**, **P. Domokos**, Die uralischen Sprachen und Literaturen. Hamburg: Buske, 1987.

²¹ **В. И. Лыткин**, **К. Е. Майтинская**, Языки народов СССР. Т. 3. Финно-угорские и самодийские языки. Москва: Наука, 1966; **B. Collinder**, Survey of the Uralic languages. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1969; D. Sinor, The Uralic Languages; TUL.

²² **M. J. Eisen**, Eestlaste sugu. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1909; vt ka **I. Manninen**, Soome sugu rahvaste etnograafia. Tartu: Loodus, 1929; **A. Laanest**, Sissejuhatus läänemere-soome keeltesse; **V. Uibopuu**, Meie ja meie hõimud. Peatükke soomeugrilaste minevikust ja olevikust. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1984; **M. Kolga**, **I. Tõnurist**, **L. Vaba**, **J. Viikberg**, Vene impeeriumi rahvaste punane raamat. Tallinn: Nyman & Nyman LNT, 1993; **J. Õispuu**, Kaheksa keelt, kaheksa rahvast. Tallinn: TPÜ Kirjastus, 1998; **R. Taagepera**,

käsiraamat puudub siiaamaani. OGUL kuulub ilmselgelt teise tüüpi; ainult keelekirjeldustes on lühidalt, kui üldse, mainitud mõningaid ajaloolisi fakte ja ilukirjandus on jäetud osundamata. Kolmas tüüp, kus keelte teatud omadusi kirjeldatakse võrdlevas raamistikus, ei ole olnud uralistikas väga populaarne; ainsad reaalsed näited on József Szinnyei soome-ugri keelte võrdlev käsitlus ning Björn Collinderi võrdlev grammatika.²³ Tänapäeval ei ole see võib-olla enam ühe inimese töö²⁴ ja suund näib olevat pigem tüpoloogiliselt orienteeritud kogumike koostamise poole: vrd hiljutisi kogumikke eituse ja essiivi kohta.²⁵

OGUL-i sissejuhatuses öeldakse: „See raamat on mõeldud lingvistikahuvilisele lugejaskonnale üle maailma, kogu keeleteadusele ja sellega seotud erialadele.” Peale ilmselge kasutuse uralistikas eeldan, et ka kogu maailma tüpoloogid rõõmustavad selle kõite üle. Keegi ei oota neilt, et nad kasutaksid venekeelseid allikaid nt mordva keelte kohta, kuid tegelikult pole põhjust kasutada aastal 2013 Wiedemanni ersa keele grammatikat aastast 1865, et

Soomeugri rahvad Venemaa föderatsioonis. Tartu: Ilmamaa, 2000.

²³ **J. Szinnyei**, *Finnisch-Ugrische Sprachwissenschaft*. Leipzig: Göschen, 1910; **B. Collinder**, *Comparative Grammar of the Uralic languages*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1960.

²⁴ Hiljutine väga muljetavaldav ühe inimese töö on Lars Johanson'i 1087-leheküljeline kõide turgi keelte kohta: **L. Johanson**, *Turkic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. <https://doi.org/10.1017/9781139016704>

²⁵ **M. Miestamo**, **A. Tamm**, **B. Wagner-Nagy** (toim), *Negation in Uralic*. (Typological Studies in Language 108.) Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, 2015. <https://doi.org/10.1075/tsl.108>; **C. De Groot** (toim), *Uralic Essive and the Expression of Impermanent State*. (Typological Studies in Language 119.) Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, 2017.

näitlikustada ühte mordva keelte morfo-süntaktilist seika (nagu Leon Stassen tegi keelestruktuuride atlasess „The World Atlas of Language Structure”, WALSt)²⁶; igapäev on kindlasti oma lemmiknäide.

Nüüd aga pole neil enam mingit vabandust: OGUL-is on peatükke praktiliselt iga uurali keele ning paljude grammatiliste teemade kohta, ja ma olen kindel, et ei lähe kaua aega, kuni raamat leiab tee tüpoloogide kätte. See ei tähenda mitte ainult seda, et me loodetavasti leiame tüpoloogilistes töödes ajakohast ja loodetavasti õiget teavet uurali keelte kohta, vaid ka seda, et käsitletavate uurali keelte arv suureneb. Ei ole juhus, et just mordva keelte puhul kasutatakse WALSt-i autorid Wiedemanni grammatikat, sest polnud veel olemas ühtegi ingliskeelset mordva keelte, samuti mitte mari, udmurdi ja komi keele grammatikat. See asjaolu seletab ka seda, miks selliseid keeli nagu Pite saami ja põhjasaami, neenetsi, eenetsi ja nganassaani mainitakse nüüd sagedamini tüpoloogilistes artiklites ja raamatutes – ainuüksi seetõttu, et neil on ingliskeelne grammatika.²⁷ Käesoleva kõite kasutamine viib siis loodetavasti selleni, et uurali keelte huvitavamad aspektid leiavad tee üldkeeleteadlaste teadmistepagasisse.

ROGIER BLOKLAND

²⁶ **L. Stassen**, *Noun Phrase Conjunction*. – WALSt Online (v2020.3). Toim M. S. Dryer, M. Haspelmath. Zenodo, 2013. <http://wals.info/chapter/63>

²⁷ Vastavalt **J. Wilbur**, *A Grammar of Pite Saami*; **I. Nikolaeva**, *A Grammar of Tundra Nenets*. (Mouton Grammar Library 65.) Berlin: De Gruyter Mouton, 2014. <https://doi.org/10.1515/9783110320640>; **B. Wagner-Nagy**, *A Grammar of Nganasan*. (Indigenous Languages of Russia 6.) Leiden: Brill, 2018; **F. Siegl**, *Materials on Forest Enets, An Indigenous Language of Northern Siberia*. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 267.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 2013.